

LA CURA DELS TRINXERAIRES A CATALUNYA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE ACTUAL

LLUÍS FOLCH I CAMARASA
(Sessió del 17 de setembre de 1990)

En la meva dissertació em referiré als trinxeraires i, en general, als nois i les noies moralment abandonats.

A la darrerria del segle passat, a les grans ciutats, hi havia molts trinxeraires; eren nois vagabunds, sense ofici ni benefici, que vivien sols, sovint sense família coneguda i que per a sobreviure havien de demanar caritat o robar el que podien. Eren nois ganduls, dròpols, que anaven molt bruts, espellifats, i que portaven gorres i vestits fora de mida. Pràcticament tots eren nois, car les noies trobaven més fàcilment llocs d'acollida o de protecció.

Tot aquest grup de nois va començar a preocupar la societat del final del segle coincidint amb el clima cultural creat, entre altres coses, per un nou concepte de l'infant i per la necessitat de la seva protecció. Tal com els diré més endavant, la Junta Provincial de Protecció a la Infància i Repressió de la Mendicitat de Barcelona, al final del 1912, quan encara no feia un any que havia estat reconstituïda, havia posat fi pràcticament al problema dels trinxeraires del carrer. N'hi havia recollits 1.775, i la *Memòria* (1911-1912) ho explica dient: «habiendo alcanzado la obra de recogida y amparo de *trinxeraires* un éxito mayor del esperado, puesto que las calles se veían ya limpias de aquella plaga de chiquillos harapientos que parecía haber tomado carta de naturaleza en Barcelona...».

Parlarem de l'Obra de la Protecció als Infants i als Adolescents fins al 1931, realitzada per uns homes que eren vocació pura, regits per intuïcions —fins i tot genials— més que per una altra cosa, que varen crear unes teories i unes activitats pràctiques, que, entre els anys 1926 i 1931, foren considerades, pels experts que les varen conèixer, les més avançades del món. Això és el que em va fer proposar aquest tema per a ser exposat a la consideració de vostès en la meva intervenció preceptiva a la Secció. Com vostès podran veure, no podré fer res més, per raó del temps de què dispo, sinó allò que, en l'argot de quan jo era estudiant, en dèiem un *programa il·luminat*, car una comprensió ben profitosa del que aquells homes

varen fer hauria de començar per situar els fets en el temps, en el context cultural, polític, social, econòmic, religiós, etc., del moment i, especialment, exposar el nou concepte d'infant i d'infantesa que tant va influir en totes les ciències de l'infant: en la pediatria, la puericultura, la psiquiatria infantil, així com en la nova consideració jurídica, en la vida del treball i en la vida escolar.

Catalunya, al final del segle passat, era en plena ebullició en tots els camps i en totes les activitats, i tots els homes compromesos treballaven junts i, a partir d'un cert moment, esperonats per Prat de la Riba. Cal pensar que les activitats de protecció dels infants no són sinó un aspecte del ressorgiment de Catalunya després de la Restauració borbònica. M'hauria agradat de poder recordar els homes importants de tot aquest període de quaranta anys (1890-1931), així com aspectes que van des de la cultura fins a l'excursionisme o al paisatgisme, passant per la política, la llengua, la ciència, la vida de família, l'església, etc., tot plegat en el context i en el clima on es varen produir els fets de la protecció de l'infant, que, com veurem, va ser obra bàsicament de tres homes: Ramon Albó i Martí, Mn. Josep Pedragosa i Monclús i Lluís Folch i Torres.

Indubtablement, una de les coses més importants que van succeir els darrers anys del segle passat va ser el gir copernicà que va sofrir el concepte d'infant i d'infantesa. Al principi del nostre segle, l'infant va passar de ser considerat un perillós esbós d'home a ser contemplat com un «cadell d'home», i per això es converteix en la màxima preocupació de les famílies, de la societat, de l'escola, d'una política de protecció, etc.

Fins llavors, l'infant havia estat considerat un ésser defectuós, que vivia en un constant risc de desviació a causa del pecat original, víctima de les passions, etc., per la qual cosa calia que fos constantment vigilat i necessàriament tractat amb duresa. Un conegut jansenista de París, fundador de la Congregació de l'Oratori, deia que «l'estat infantil era l'estat més vil i abjecte de la natura humana després de la mort i del qual hom havia d'alliberar-se». Fins i tot Descartes es mostrava sever amb els infants. És cert que a partir del segle XVII trobem els primers indicis d'un canvi d'actitud, però cal esperar fins al segle XVIII perquè Rousseau publicui *Émile*, si bé posteriorment hi ha altres antecedents importants dels quals ara no podem parlar. El cert és que l'any 1901, Ellen Key, una sueca que tenia en aquell temps molt de predicament, va poder publicar un llibre titulat *El segle del nen*. I així va començar el segle, si bé cal dir que la prioritat de l'infant sobre moltes altres coses va durar solament fins a la Guerra europea del 1914, car a partir d'aquest fet hi va haver altres preocupacions que requeriren també una atenció preferent.

Tanmateix, ja teníem l'infant com a centre de preocupació en el món de l'educació, en la família, en l'escola. Cal dir, però, que la Llei penal, a partir dels deu anys, encara el considerava culpable si el jutge creia que havia actuat «con discernimiento».

La primera disposició legal que protegeix els infants en el treball no apareix fins a l'any 1872. És l'any 1890, en ocasió d'una visita que Ramon Albó va fer a la presó amb el catedràtic de Dret Penal i els seus companys de curs, quan aquests senyors descobreixen un fet que els va semblar monstruós com era que xicots d'entre deu i divuit anys fossin empresonats com a mesura preventiva o per a complir condemna, barrejats amb homes grans ociosos, i exposats, a causa de la promiscuitat, a tota mena de mals exemples, informacions i fets corruptors. És en aquest moment quan comença l'obra pràctica de protecció del menor a Barcelona dirigida a aquells menors pels quals es preocupen Albó i els seus companys, portant-los roba de vestir, espadnyes i, quan era possible, redimint-los les penes amb diners. Però encara feien més quan els infants sortien de la presó, preocupant-se de tornar-los a llurs famílies, si en tenien, o ingressant-los en un asil o correccional, si així convenia. Molts d'aquests vailets eren solament trinxeraires i eren detinguts perquè els trobaven dormint en algun portal o bé perquè hom els acusava de «vida immoral». D'aquesta manera, es convertien en quinzenaris amb tot el que això representava.

Albó va exposar el que feien ell i els seus amics al Congrés Catòlic de Tarragona l'any 1895. El 1897, animat per Pere Armengol i Cornet, constitueix el Patronat de Nens i Adolescents Abandonats i Presos. El Patronat es dedicava a instruir moralment els reclusos menors, a millorar la vida a la presó i a donar protecció moral i material al llibert. El 1888, Albó fou nomenat vocal de la Junta de Presons i obtingué de l'Administració la separació dels menors empresonats en tres seccions diferents i separades segons l'edat i segons que fossin o no reincidents. El departament dels més joves (de deu a quinze anys) fou confiat a dues filles de la Caritat. A la nit tenien un encarregat que dormia al mateix departament, i de dia tenien un mestre i un petit taller. L'any 1896 Albó publicà la seva tesi doctoral sobre *Los sistemas penitenciarios* i el mateix any va ser nomenat, malgrat que encara era solter, vocal de la Casa de Reforma Toribio Duran, càrrec que va conservar fins a la mort. Aquí hi portaven, si hi havia plaça, els menors que estaven en presó preventiva. Això fou un èxit de la Junta de Presons de Barcelona.

Albó fou diputat provincial i a les Corts (1908). Prat de la Riba li confià el Departament d'Economia i Beneficència de la Diputació. Presentà a París una comunicació al Congrés Internacional de Lliberts, en el *rapport* del qual es qualificà de «model» la seva tasca a Barcelona. També va ser secretari de la Junta Constructora de la Presó Cèl·lula (Model) acabada el 1904, i intervingué amb un parlament a l'acte inaugural. Per tot el que he dit i per altres coses, no és gens estrany que en constituir-se la Junta Provincial de Protecció a la Infància es pensés en ell, i així el governador civil l'en va designar secretari, alhora que hom li confiava la vocalia de la secció tercera, Mendicitat i Vagància.

L'any 1904, fou promulga la Llei de protecció a la infància, però el Reglament no aparegué fins al 1908 quan hom procedí a constituir la Junta Provincial

de Protecció a la Infància i Repressió de la Mendicitat, a la qual fou invitat a participar un segon personatge important de l'Obra: Mn. Josep Pedragosa i Monclús.

Parlem-ne, tot i que, com en el cas de Ramon Albó, només en podré dir algunes coses. També es un home tot vocació, un sacerdot que renuncia a llocs de privilegi i demana fer de capellà a la presó Model de Barcelona que ha estat inaugurada fa poc temps. Malgrat que no és del Cos de Presons, ho aconsegueix, i la seva activitat a la presó des del començament és del tot original i molt positiva. Parla amb tots els presos i els coneix a tots, s'introdueix a les cel·les, sap com acostar-s'hi, es fa útil i n'ajuda les famílies. Es preocupa molt especialment dels joves, sobretot d'aquells que encara no tenen «una estructura antisocial». També ho fa pels quinzeneris i per aquells que en sortir de la presó no tenen on anar i no tenen qui els aculli, per la qual cosa tornaran a ingressar a la presó al cap d'unes setmanes o, fins i tot, només alguns dies. Es pregunta què es podria fer, coneix quelcom de Kilpatrick i pensa en una Casa de Família, amb l'estímul de la llibertat «vigilada», i no dubta a oferir al llibert la seva pròpia llar. En aquest moment, neix la Casa de Família de Mn. Pedragosa, situada al carrer de la Portaferriassa. Mn. Pedragosa va fer moltes coses, però estigué essencialment vinculat a la Casa de Família, que durant molts anys va ser la nineta dels ulls dels barcelonins. Quasi sempre envoltada de dificultats de tota mena, la Casa de Família va existir fins que un bombardeig, l'any 1938, la va desmuntar materialment. Naturalment, no tots els nois als quals Pedragosa ofería la Casa responien bé. Però molts li deuen el que avui són. A la Casa feien l'aprenentatge d'un ofici i també hi trobaven consell, ajuda i suport. Posteriorment, va anar a raure a la plaça de la Mercè. El problema era mantenir-la. La Casa era oberta a tothom, s'hi feien campionats d'escacs i diverses activitats esportives, hi havia una secció escènica, hi passaven sovint personatges de la cultura, etc.

Abans de la constitució de la Junta de Protecció, els que no havien estat o no podien ser internats a la Casa de Correcció no tenien altre refugi sinó l'acollida que l'Ajuntament els ofería als patronats i a la mateixa Junta, l'Asil del Parc, on l'estada era sempre molt provisional. Però així que es reconstituí la Junta l'any 1911, l'Ajuntament de Barcelona els va oferir l'exconvent de les Mínimes, del carrer del Carme, i la Junta hi va crear l'Alberg Provisional amb el Centre d'Observació. Allí mateix fou portada la Casa de Família de Mn. Pedragosa, de la qual la Junta se servia. La nova Junta va confiar a Mn. Pedragosa la direcció de l'Alberg i del Centre d'Observació, fins que l'any 1913 Pedragosa passà a ser vocal, càrrec incompatible amb la direcció de l'Alberg, el qual va haver d'abandonar. Però aquell mateix any, l'Ajuntament reclamà l'exconvent de les Mínimes, cosa que obligà la Junta a pensar on havien d'anar els serveis. Un intent no reeixit de cedir la Casa de Família a la Junta fa que, quan arriba el moment de deixar lliures els edificis del carrer del Carme, la Casa de Família és traslladada al carrer de Sant Simplicí (Regomir i Correu Vell) fins que, com ja he dit, un bombardeig la destrueix l'any 1938.

Mn. Pedragosa va fer moltes altres coses. Fou comissari de Beneficència de l'Ajuntament de Barcelona fins que va enfrontar-se amb l'alcalde. Era beneficiat de la parròquia dels Sants Just i Pastor. Fundador del Patronat de Lliberts, aprofità el temps que la Junta va quedar suspesa per a ampliar-lo, tot fent-lo extensiu als infants. Així, hom l'anomenà Patronat de Lliberts i de la Infància Abandonada, nom que necessitava per a poder rebre ajudes.

No tinc temps de tractar un aspecte delicat i important de la vida de la Protecció, com són les desgraciades relacions de Mn. Pedragosa amb persones influents de l'època. Cal fer esment, però, de les greus dificultats que va tenir amb el governador civil i amb l'alcalde de Barcelona que li van costar els càrrecs, i de l'eterna picabaralla amb Ramon Albó i els seus col·laboradors. Aquesta actitud el portà a realitzar accions difícilment justificables.

La Junta tenia com a objectius protegir els infants amb els mitjans que la llei facilitava, proposant mesures de puericultura i d'higiene de l'alletament, cuidant la nutrició i l'educació i, d'una manera molt concreta, d'acord amb els decrets del 24 de febrer de 1912 i del 8 de juny de 1912, fer desaparèixer els captaires i els vagabunds dels carrers i aconseguir llur reinserció social.

La Junta, ja en una primera etapa (la de recollida dels trinxeraires), havia organitzat amb molt d'èxit menjadors per a dones embarassades o lactants i per a infants de menys de tres anys, i menjadors escolars. Un cop reconstituïda la Junta, els projectes foren nombrosos, com per exemple, ocupar-se dels infants «semia-bandonats» creant els parcs infantils amb la finalitat d'assistir els fills mentre els pares treballaven. Però la majoria d'esforços es van dirigir a crear el Grup Benèfic, és a dir, la institució central de l'Obra, amb els serveis d'acolliment, observació i classificació, i amb els annexos d'educatori per a diversos tipus de nois i noies, escoles, tallers i llocs d'esbarjo, una Casa de Família, el Parc Infantil, seccions d'aïllament per a malalts de tinya tonsurant o de tracoma, etc.

Però la realització de tot això i d'altres serveis coincideix amb la intervenció a l'Obra de la Protecció d'un tercer personatge important: Lluís Folch i Torres.

De menys temps dispenso encara per a parlar de Folch i Torres. Procedia del camp del periodisme, de la història i de la crítica de l'art. S'havia format a *La Veu de Catalunya* i fou crític d'art del *Diario de Barcelona*, del qual va ser director una curta temporada. Era professor d'estètica i d'història de l'art de l'Escola de Belles Arts de Llotja. Fou un enamorat de la seva professió i col·laborà en altres publicacions periòdiques. Havia après l'ofici a *La Veu de Catalunya*, amb Casellas, i havia de ser un bon pedagog, car utilitzava procediments propis de l'Escola Nova. No cal dir que la seva activitat com a crític n'havia aguditzat la capacitat d'observació, cosa que, segons un biògraf, li va servir de molt en la seva posterior professió d'educador especialitzat.

L'any 1908, Prat de la Riba va enviar Folch i Torres a Madrid per tal de fundar i dirigir l'agència d'informació Premsa Catalana Associada per tal de tenir una infor-

mació adequada, sensible al moment polític, realista i al servei de tota la premsa local. Durant aquella època hom posà en marxa les juntes provincials de Protecció a la Infància. Folch publica sovint cròniques sobre els problemes de tants infants i adolescents abandonats. En tornar a Barcelona, l'any 1910, la Junta li demana la col·laboració, i l'any 1911 li encarrega que n'organitzi les oficines de les quals el nomenen cap. Deia que això «li va assegurar uns ingressos que li van permetre de casar-se». Cada cop més interessat pels problemes de protecció que sorgien contínuament, hom li encarrega, en deixar-la Mn. Pedragosa, la direcció de l'Alberg i el Departament d'Observació, la qual cosa el va obligar a preparar-se per a les noves responsabilitats i a dedicar-hi pràcticament totes les hores del dia. Prepara la creació del Grup Benèfic, fa la memòria i col·labora amb l'arquitecte, el marquès de Sagnier.

Folch porta l'obra de la institució al capdavant del món. Viu amb la seva família en el mateix Grup i forma els col·laboradors d'acord amb els seus criteris. És de Folch i Torres la frase «la delinqüència infantil s'arregla a cops... de petons». Crea el primer laboratori de psicologia per tal d'estudiar certs aspectes dels nois i noies. El pare Ferran M. Palmés i Joaquim Carreras i Artau escriuen que es l'inovador a Espanya de les tècniques psicològiques aplicades a l'infant moralment abandonat. Els seus qüestionaris per a la informació sobre el noi són un model d'intuïció psicològica. Disposa els *curricula* per a fer un ensenyament segons les necessitats de cadascú. Cal destacar l'organització dels tallers al servei d'un aprenentatge veritable, amb els inèdits tallers de la fusta, del ferro, de les arts gràfiques i, sobretot, dels artesans de la construcció, que no existien enlloc; l'originalitat del Parc Infantil obert des d'abans del primer torn de les fàbriques, des d'on portaven els infants a les escoles del barri; la guarderia «per a infants de pit» —la primera veritablement científica i amb escola de pares—, oberta en funció de l'horari de les fàbriques; la Casa de Família i, des del mateix grup, la distribució i el seguiment dels menors, segons les necessitats, a les diverses seccions de l'educatori, a les granges agrícoles o a altres institucions col·laboradores; etc.

Caldria descriure el perquè i el com de cada cosa, el perquè es feia, com es feia i quin resultat donava. Hauríem de parlar del tipus de relació personal entre els educands i llurs educadors; de l'educació moral i religiosa; de la celebració de les festes; de les «cançons amb gestos»; de les representacions teatrals; dels esports; de les sortides; del material psicològic i didàctic. Caldria parlar sobretot de les classes que anomenaven «de pedagogia experimental», on assistien els nois amb dificultats d'aprenentatge; dels agrupaments o seccions; i, no cal dir-ho, dels fracassos escolars en general, i de com Folch va fer possible l'assistència en règim d'internat dels vagabunds contagiosos a causa de la tinya tonsurant o de la tracoma, que ningú o volia, i això constituïa una patent que els permetia de seguir al carrer, perquè la ronda tenia ordre de no detenir-los.

Voldria intentar d'explicar com el periodista, crític d'art i professor d'història de l'art es va convertir, segons Alfred Strauss, en el millor educador d'Europa dels anys trenta, i per què Ferrari deia d'ell que era «intuïtiu genial».

Ventura Gassol digué de Folch i Torres que «fou un pedagog molt injustament oblidat, creador d'un sistema de reeducació dels infants delinqüents o criats i educats en ambients nocius» i «que no se li ha fet justícia».

Alexandre Galí diu, entre altres coses, de Folch i Torres: «Quina mena d'afinitat singular hi havia entre aquell franc-tirador nat, d'ull vigilant, amatent d'esperit, d'actuació sempre tensa, a voltes duta al roig viu com si visqués espiritualment a "salt de mata", i les desferres humanes i socials amb què havia de tractar? A quina mena de frontera excepcionalment propícia es trobava Lluís Folch i Torres per a poder servir de pont i de lligada entre el món d'on procedia i el que el punt de guaita de la Protecció a la Infància li posava davant els ulls? Un fet sembla innegable, i és que Folch i Torres es va enamorar del trinxeraire, del delinqüent menor, de l'anormal. Se'n va enamorar perquè es va escaure a conèixer-lo, el sabia veure per dins i, per tant, el sabia manejar i fer-se'l seu. D'una manera semblant havia d'estimar Velázquez els seus nans, els seus imbecils, els seus embriacs. Calia veure en Folch quan tenia el malaurat davant, com l'agafava i l'afalagava talment com un domador o ensinistrador afalaga les seves bestioles». Més endavant Alexandre Galí diu: «En l'arbre de la pedagogia catalana del segle XX, l'obra dels homes de la Protecció de Menors... constitueix una senyora branca». I si bé Galí es pregunta fins on el treball d'aquests homes era tributari dels grans creadors dels assaigs pedagògics del començament del segle, Galí acaba dient que creu que «els homes de la Protecció de Menors es movien per ells mateixos». Estic d'acord amb Galí quan diu que aquests homes «eren obedients a la mateixa escamesa de saba racial que havia donat naixença als altres brots, també amb independència els uns dels altres i per això tots presentaven un comú denominador, l'interès per les realitzacions vives abans de cap altra cosa, de submissió i adaptació als fets pràctics, als desigs d'informació per la legitimació moral i tècnica de la pròpia feina, i, sobretot, de franc acolliment dels mètodes de respecte als drets de la naturalesa humana, tan en consonància amb l'esperit tan profundament i cristianament democràtic de la terra».

* * *

I per avui ja n'hi ha prou. Em donaré per satisfet si he aconseguit de fer-los present que l'obra de la Protecció dels Menors en el primer terç del segle actual va ésser deguda bàsicament a la vocació i genialitat de tres homes que van fer un bé immens a cadascun d'aquells infants. I si, a més a més, han descobert que l'Obra va ésser l'admiració de tots els experts del món, això em farà encara més feliç. El que va succeir era un aspecte del creixement de Catalunya, el fruit de la «saba ra-

cial», com diu Galí, d'aquells homes que com tots els altres varen complir llur missió per diferents camins, però espiritualment costat per costat. Era un aspecte més d'un «fer país», però treballant precisament amb la matèria primera més noble de la pàtria: els nostres infants!